

СІМ'Я І ДИТИНА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ЗА МОДЕЛЛЮ МІЖНАРОДНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Красіна Г. В.

доктор філософії з освітніх, педагогічних наук,
старша викладачка кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
ORCID ID: 0000-0001-7075-5183

Статтю присвячено теоретичному аналізу психосоціальних потреб дітей, підлітків і сімей в умовах війни та обґрунтуванню можливостей застосування Міжнародної програми розвитку дитини (ICDP) як моделі підтримки в кризових обставинах. На основі узагальнення даних українських досліджень показано, що значна частина дітей демонструє ознаки психологічної травматизації, прояви тривожності, порушення саморегуляції та поведінкові труднощі. Водночас сім'ї стикаються з емоційним виснаженням, втратою стабільності, зниженням ресурсності та погіршенням батьківсько-дитячої взаємодії. У роботі висвітлено ключові завдання психосоціальної підтримки та підкреслено важливість міждисциплінарних підходів, що поєднують психологічні, соціальні й освітні інтервенції. Особливу увагу приділено арттерапевтичним методам як гнучкому інструменту емоційної стабілізації та відновлення зв'язку між дитиною й дорослим. Додатково в межах теоретичного аналізу було розглянуто потенціал Міжнародної програми розвитку дитини (International Child Development Programme, ICDP) як інноваційної моделі роботи з батьками та опікунами. Аналіз програми дав можливість оцінити її застосовність у контексті воєнних і посткризових умов, зокрема щодо розвитку усвідомленого батьківства, зміцнення емоційного контакту між дорослим і дитиною, формування навичок чуйного догляду та розгортання фасилітативної роботи із сім'ями.

Проаналізовано концептуальні засади ICDP, які побудовані на принципах емоційно-наповненої взаємодії, чутливого реагування та підтримувального діалогу. Зроблено висновок про доцільність інтеграції цієї моделі в роботу із сім'ями, що пережили травматичні події, з огляду на її гуманістичний характер, культурну адаптивність і потенціал впливу на якість батьківсько-дитячих стосунків.

Ключові слова: психологія сімейного виховання, батьківсько-дитяча взаємодія, психологія екстремальних ситуацій, кризові ситуації, арттерапія, соціально-психологічний тренінг, психосоціальна підтримка, професійна діяльність психолога, Міжнародна програма розвитку дитини.

Krasina H. V. Family and Child in Wartime Conditions: Psychosocial Support Based on the International Child Development Programme Model

The article presents a theoretical analysis of the psychosocial needs of children, adolescents, and families living in the context of war, and substantiates the potential of the International Child Development Programme (ICDP) as a model of support in crisis conditions. Based on a synthesis of Ukrainian and international studies, the paper demonstrates that a considerable proportion of children exhibit signs of psychological traumatization, anxiety symptoms, impaired self-regulation, and behavioural difficulties. At the same time, families face emotional exhaustion, loss of stability, reduced internal resources, and deterioration of parent-child interaction. The article outlines the key tasks of psychosocial support and emphasizes the importance of interdisciplinary approaches that integrate psychological, social, and educational interventions. Particular attention is given to art therapy methods as a flexible tool for emotional stabilization and for restoring the connection between the child and the caregiver. The conceptual foundations of ICDP, grounded in emotionally attuned interaction, sensitive responsiveness, and supportive dialogue, are analyzed. The article concludes that the integration of this model into work with families affected by traumatic events is advisable, given its humanistic orientation, cultural adaptability, and demonstrated potential to enhance the quality of parent-child relationships.

Keywords: family upbringing psychology; parent-child interaction, psychology of extreme situations; crisis situations; art therapy; social-psychological training; psychosocial support; a psychologist's professional activity; International Child Development Programme (ICDP).

Вступ. Війна в країні спричинила безпрецедентний рівень навантаження на дітей та їхні сім'ї, суттєво трансформувавши умови розвитку та соціалізації. За даними дослідницької компанії Gradus Research, яка спеціалізується на проведенні соціологічних та маркетингових опитувань та орієнтується лише на верифікованих респондентів, значна частина українських дітей демонструє ознаки психологічної травматизації [11]. До типових наслідків пережитої дітьми травматичної події належать тривожно-депресивні стани, порушення саморегуляції, фобічні реакції, труднощі у сфері самовираження та повторне проживання травматичного досвіду в грі.

Проблема впливу екстремальних ситуацій, пов'язаних з війною, на психологічний стан дітей та благополуччя їх родин усе більше привертає увагу сучасних вітчизняних дослідників. Так, науковці Т. Титаренко та М. Дворник дотримуються схожої думки про те, що реакції дітей на травматичні події є індивідуальними й залежать від віку, рівня розвитку, чутливості та близькості до травмивного фактора. Серед поширених стратегій подолання наслідків стресових реакцій науковці зазначають: уникнення, регрес, компенсаторну поведінку та емоційне опрацювання події. Останнє можливе лише за умов наявності поруч чуйного дорослого, здатного забезпечити підтримку та відновити відчуття безпеки [4; 5]. У наукових розвідках Н. Бочкор та Є. Дубровської зазначено, що саме підлітки становлять особливо вразливу групу, оскільки переживання кризи ускладнюються процесами «становлення самосвідомості» та самовизначення, підвищеною емоційністю та нестабільністю соціальних зв'язків [1, с. 37]. Цю думку розвивають й дослідники О. Залеська та М. Сидоркіна, які зазначають, що виклики, з якими стикаються багато сімей, ускладнюють виконання батьківських ролей, підвищують рівень конфліктності та ризик домашнього насильства [1; 2]. Накопичені травматичні переживання й матеріальні втрати послаблюють ресурсність родини та знижують її здатність забезпечувати дітям безпечне й емоційно стабільне середовище. Наведені дані свідчать про системний характер психологічних наслідків війни, які охоплюють як дітей і підлітків,

так і сімейне середовище, що визначає умови їх розвитку. Відповідно, сукупність високого рівня травматизації, зростання емоційно-поведінкових порушень та зниження ресурсності сімей формує нагальну потребу в ефективних, науково обґрунтованих підходах психосоціальної підтримки. У цьому контексті особливої значущості набувають моделі, які спрямовані на зміцнення батьківсько-дитячої взаємодії, підвищення чутливості дорослих до емоційних потреб дитини та відновлення підтримувального середовища. Однією з таких моделей є Міжнародна програма розвитку дитини (ICDP), що ґрунтується на принципах емоційно-наповненої взаємодії та фасилітативної підтримки батьків. Дослідження має на меті проаналізувати психосоціальні потреби сімей, що виникають у воєнний час, та визначити можливості інтеграції моделі Міжнародної програми розвитку дитини для надання комплексної підтримки дітям і батькам у кризових умовах [7; 10].

Методи та методики дослідження. Під час дослідження було використано комплекс методів, що дозволив усебічно вивчити психосоціальні потреби дітей, підлітків та їхніх родин у кризових умовах. До теоретичних методів належали аналіз і систематизація науково-методичних джерел, що забезпечили обґрунтування концептуальних підходів до психосоціальної підтримки сімей, організації кризових інтервенцій та тренінгової роботи з батьками і дітьми. Ці методи дали змогу систематизувати ефективні підходи до відновлення психоемоційного стану дітей та підлітків, оцінити фактори, що послаблюють ресурсність родини, та визначити основні напрями роботи з батьками, включно з груповими тренінгами, індивідуальними консультаціями та використанням арттерапевтичних технік. Отримані результати дозволили сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності психосоціальної підтримки та розроблення адаптованих інтервенцій для сімей, які опинилися в кризових життєвих обставинах.

Результати. Аналіз наявних досліджень дає підстави стверджувати, що в умовах війни особливої ваги набуває забезпечення психосоціальної підтримки сімей із дітьми, оскільки воєнні події значно посилюють емоційні

та психічні навантаження, змушуючи дітей і підлітків швидко адаптуватися до невизначеності та множинних стресових факторів. Результати теоретичного аналізу свідчать про те, що підтримка сімей, в яких виховуються діти, стає одним із ключових державних пріоритетів, проте в умовах воєнного стану це завдання набуває особливої актуальності через зростання ризиків дезадаптації, виснаження ресурсів родини та погіршення якості батьківсько-дитячої взаємодії [1; 4]. Узагальнення цих факторів підкреслює потребу в чітко структурованих та науково обґрунтованих підходах до психосоціальної підтримки, що є підґрунтям для подальшого представлення результатів дослідження. У цьому контексті психосоціальна підтримка набуває ключового значення як комплекс заходів, спрямованих на допомогу людям, які опинилися у складних життєвих обставинах. У широкому розумінні психосоціальна допомога охоплює надання первинної психологічної підтримки, соціального супроводу та створення умов для поступової адаптації до змінених умов існування. У вузькому розумінні – це діяльність фахівця, спрямована на відновлення психосоціальної рівноваги, мобілізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів особи та подолання наслідків травматичного досвіду. Суттєво підкреслити, що основні завдання психосоціальної підтримки полягають у:

- розширенні індивідуальних та соціальних ресурсів людини;
- активізації її творчих, інтелектуальних і емоційних можливостей;
- зміцненні здатності до саморегуляції та адаптивної поведінки;
- сприянні формуванню почуття безпеки, стабільності та контрольованості ситуації.

Вітчизняні науковці В. Долід, І. Іванова, Н. Кідалова, П. Долганова звертають увагу на важливі для професійної практики речі – етичні стандарти професійної діяльності психолога, що ґрунтуються на принципах конфіденційності, добровільної участі та пріоритеті безпеки клієнта. Особливу роль у забезпеченні якості надання психосоціальної підтримки відіграє перша психологічна допомога, спрямована на зниження гострої стресової реакції, відновлення базового відчуття безпеки,

нормалізацію емоційного стану та налагодження підтримувальних соціальних зв'язків. Надалі робота поглиблюється через соціально-психологічний супровід, який передбачає діагностико-аналітичний, діяльнісний та контрольовано-аналітичний етапи. Українські дослідники та практики визначають мету супроводу у формування нової адаптивності особистості, здатності відновлювати рівновагу в умовах тривалого стресу та невизначеності. У контексті цього психосоціальна допомога дітям, які пережили травматичні події, спирається також на посилення їхнього внутрішнього потенціалу – розвиток навичок саморегуляції, підвищення впевненості у власних силах, здатності будувати підтримувальні стосунки та формувати позитивне уявлення про себе [2; 3]. З огляду на це важливого значення набуває належна організація професійної діяльності психолога в системі психосоціальної підтримки сім'ї, оскільки саме чітко структурована, науково обґрунтована та етично зорієнтована робота фахівця забезпечує ефективність зазначених інтервенцій і сталість позитивних змін [1; 4]. Важливо зазначити, що значну роль відіграє участь батьків і педагогів, оскільки саме найближче соціальне середовище є первинним джерелом стабілізації емоційного стану дитини. Таким чином, психосоціальна підтримка в кризових умовах є комплексною системою багаторівневих втручань, що поєднує індивідуальну, сімейну та інституційну допомогу і ґрунтується на міждисциплінарному підході. Її центральна мета – забезпечити відновлення психоемоційної рівноваги, зміцнення стресостійкості та створення умов для успішної соціальної адаптації дітей і дорослих, що пережили травматичні події [6; 7].

Узагальнені результати попередніх досліджень показують, що, плануючи психологічну підтримку дітей та їхніх батьків, важливо максимально запобігати можливій ретравматизації. Тому на початкових етапах взаємодії доцільно зосереджувати увагу не на деталізації травматичного досвіду, а на позитивних змінах і конструктивних адаптивних процесах, які вже відбулися або тривають. Саме такий підхід створює безпечні умови для подальшої роботи та відкриває можливість

застосовувати м'які, ненасильницькі форми психологічної взаємодії, зокрема арттерапевтичні методи, що ефективні в консультативній та парній і груповій роботі [7; 8]. З огляду на це постає потреба у використанні інструментів, які одночасно підтримують емоційну стабілізацію та сприяють відновленню безпечного зв'язку між дитиною і батьками. Одним із таких універсальних і доказово ефективних підходів є арттерапія, можливості та форми застосування якої в роботі з сім'ями розглянемо детальніше, звернувшись до напрацьованих науковців О. Вознесенської, Г. Красіної, О. Плетки, які визначають арттерапію гнучким та універсальним методом психологічної допомоги, що використовує мистецтво як інструмент відновлення. «Перевагами арттерапії, крім відсутності протипоказань, є відносна простота в застосуванні, багатство матеріалів, можливість використання в поєднанні з будь-якими іншими психотерапевтичними методами та медичними засобами» [4, с. 49]. У контексті гуманітарних криз, на думку науковців, вона набуває особливої цінності, оскільки не має протипоказань і може застосовуватися в будь-яких умовах – індивідуально, у групах, у відкритих просторах або позакабінетних форматах. Слід зазначити, що, попри тривалі дискусії щодо доказовості арттерапевтичних підходів, дослідження, проведене за ініціативи Всесвітньої організації охорони здоров'я, підтвердило позитивний вплив мистецтва на психічне здоров'я, профілактику стресових розладів і психологічний добробут у різних вікових групах. Залучення мистецьких практик рекомендовано як на індивідуальному, так і на суспільному та національному рівнях, з акцентом на міжсекторальну взаємодію. Отже, результати міжнародних і українських досліджень свідчать, що арттерапія допомагає знижувати тривожність, депресивні прояви та симптоми ПТСР, сприяє збереженню ідентичності, зміцненню внутрішніх ресурсів, покращує взаємодію в групах та підтримує процес соціальної інтеграції. У роботі з мігрантами, ВПО та сім'ями, які пережили травматичні події, арттерапевтичні методи довели свою ефективність у довготривалій перспективі [2; 4]. Українські фахівці,

спираючись на власні професійні надбання та значний практичний досвід роботи з дітьми й батьками, активно залучають та адаптують міжнародні моделі, які демонструють ефективність у різних культурних контекстах. Однією з таких моделей є Міжнародна програма розвитку дитини (ICDP). Узагальнення наукових джерел, які розкривають стратегію розвитку та впровадження у світі програм психосоціальної підтримки сімей з дітьми, доводить, що Міжнародна програма розвитку дитини (International Child Development Programme, ICDP) сформувалася наприкінці XX століття як відповідь на глобальну потребу повернути увагу спільнот до дітей, які внаслідок складних життєвих обставин, зокрема воєнних дій, соціальних криз та природних катастроф, опинилися без належного емоційного контакту з батьками. Нагромадження стресу та виснаження дорослих суттєво знижували їхню здатність підтримувати дитину, що зумовило пошук інтервенцій, спрямованих на відновлення взаємодії в сім'ї. Саме ця проблема стала підґрунтям для розроблення програми, орієнтованої на зміцнення емоційного зв'язку між дитиною та батьками, розвитку чутливого реагування та формування безпечного середовища [6; 10]. Розробниками International Child Development Programme виступили норвезькі психологи, серед яких Х. Рай та К. Хундейде, чия багаторічна співпраця стала підґрунтям становлення та подальшої еволюції ICDP. Суттєво підкреслити, що значний внесок у становлення програми було зроблено під час реалізації міжнародних проєктів у різних країнах світу, спрямованих на підтримку дітей та сімей біженців. Позитивні результати цієї роботи та подальший міжнародний досвід переконливо засвідчили потребу в розробленні універсальної, гуманістично орієнтованої та культурно чутливої моделі взаємодії дорослого й дитини. Під час створення ICDP автори спиралися на положення теорії прихильності Дж. Боулбі, концепцію чутливої взаємодії М. Ейнсворт, модель виховання Д. Віннікота, гуманістичні принципи К. Роджерса. Вплив на формування принципів програми надали дослідження у сфері комунікативно-орієнтованої психології раннього дитинства

М. Клейн та К. Тревартена, які доводять, що дитина і дорослий біологічно налаштовані на взаємний діалог. Програма інтегрує ці концепції в практичну модель сімейноцентрованої підтримки, орієнтовану на посилення батьківських компетенцій, формування емоційно безпечних стосунків та розвиток чутливості батьків у щоденній взаємодії з дитиною. ICDP пропонує модель, яка поєднує емоційно теплі стосунки, стимуляцію пізнавального розвитку та формування навичок саморегуляції у форматі партнерської взаємодії [8; 9]. Структура Міжнародної програми розвитку дитини (ICDP) має чітко окреслений формат, що включає групову роботу з батьками та індивідуалізовані взаємодії в системі «дорослий – дитина». Групові зустрічі, організовані спочатку у формі соціально-психологічного тренінгу, спрямовані на опрацювання моделей виховання, ознайомлення з принципами чутливої взаємодії та виконання практичних вправ, що супроводжуються переглядом відео й фотоматеріалів та рефлексивним обговоренням у безпечному середовищі. Між тренінговими сесіями фасилітатор здійснює проміжну роботу з батьками та дітьми, яка передбачає спостереження за особливостями їхньої комунікації, підтримку формування чутливих поведінкових патернів і застосування низки діяльнісних методів – ігрових, комунікативних і творчих, зокрема арттерапевтичного спрямування. На завершальному етапі узагальнюються досягнуті зміни у взаємодії дорослих з дитиною, зміцнюється їхня впевненість у власній виховній компетентності та окреслюються напрями подальшого використання сформованих навичок [6; 8].

Варто акцентувати, що основу програми становлять вісім принципів чутливої взаємодії, що охоплюють емоційний, когнітивний та регуляційний аспекти розвитку: позитивне емоційне ставлення до дитини; підтримка її ініціативи; вербальна й невербальна відповідь на її сигнали; розвиток спільної уваги; пояснення подій, дій та емоцій; формування смислового контексту через діалог; ненасильницька підтримка поведінкової регуляції; створення моделей співпраці й конструктивної дисципліни [7; 10]. У таблиці 1 узагальнено основні принципи взаємодії дорослого та дитини.

Таблиця 1
Міжнародна програма розвитку дитини (ICDP)

Аспекти розвитку	Принципи взаємодії
Емоційний	Прояв любові до дитини, дотримання ініціативи дитини, похвала, невербальне спілкування з нею
Когнітивний	Уміння концентрувати увагу дитини на предметах і явищах довкілля, надавати сенсу цьому, розширювати значення отриманих знань
Регуляційний	Регулювання (планувати і контролювати поведінку дитини позитивним чином, шляхом поступового пояснення меж дозволеного)

Хоча ICDP не є арттерапевтичною програмою, творчі активності – спільне малювання, створення сімейних історій, використання метафоричних образів, виготовлення символічних предметів та застосування фототерапевтичних прийомів – інтегруються в процес як інструменти м'якого поглиблення емоційного контакту та переосмислення стилів взаємодії. Використання творчих технік у межах програми посилює можливість м'якого, ненасильницького впливу на психологічний клімат взаємодії та сприяє більш природному усвідомленню батьками власних поведінкових реакцій і потреб дитини. Принципово зазначити, що в українських реаліях активне впровадження International Child Development Programme (ICDP) почалося у 2015 році з підготовки першої групи фасилітаторів – кризових психологів, які працювали в містах, наближених до лінії фронту на сході (Луганська та Донецька області), у межах проєктної діяльності благодійних, громадських та міжнародних організацій. Це дало змогу швидко адаптувати програму до потреб уразливих сімей, де стрес і невизначеність значно послаблюють здатність дорослих забезпечувати стабільну й емоційно теплу підтримку дітям. ICDP надає батькам системні навички чутливої, відповідальної взаємодії з дітьми, що підвищує якість піклування навіть у кризових обставинах. За відгуками учасників і фахівців, програма має високу практичну ефективність: вона сприяє відновленню довіри в родині, посиленню емоційного зв'язку, підвищенню батьківської компетентності та зменшенню психологічного навантаження на дітей

і дорослих. У контексті воєнного та поствоєнного середовища ICDP виступає важливим механізмом підтримки сімейного ресурсу, соціальної стабільності та стійкості родин перед новими викликами. Проект із підготовки фасилітаторів батьківських груп ICDP Ukraine було впроваджено під керівництвом ГО «Асоціація дитячих та сімейних психологів України» [10]. Накопичений науковий та практичний досвід засвідчує, що події, пов'язані з повномасштабним вторгненням, зумовили появу нових викликів для сімей, особливо в східних та центральних регіонах України, де більшість населення щоденно перебувала в умовах підвищеної небезпеки та повторюваних травматичних ситуацій. Тривалий стрес істотно послаблював здатність дорослих забезпечувати емоційно стабільну взаємодію з дітьми, що вимагало адаптації наявних форматів психосоціальної підтримки. У цьому контексті структура програми ICDP була модифікована відповідно до потреб населення, яке переживає кризу, що сприяло формуванню оновленої моделі роботи з батьками. Її перший крок спрямований на надання первинної психологічної підтримки та освоєння технік самопомоги першої лінії; важливим компонентом на цьому етапі є також легітимізація й нормалізація емоційних реакцій, які закономірно виникають у кризових та екстремальних обставинах. Другий крок передбачає прояснення ситуації через вербалізацію фактів, думок, емоцій та актуального досвіду подолання, що створює основу для більш усвідомленої взаємодії дорослого з дитиною. Третій крок зосереджується на глибшому аналізі й опрацюванні емоційних переживань, а також на розумінні впливу індивідуально-психологічних чинників на поведінку та стиль виховання. Завершальний, четвертий крок орієнтований на планування подальших дій, розширення репертуару поведінкових стратегій та пошук альтернативних, більш адаптивних способів взаємодії з дитиною. Така адаптація дозволила зберегти концептуальну основу ICDP, водночас забезпечивши її

релевантність у реаліях воєнного часу та підвищивши ефективність підтримки батьків у ситуаціях тривалого стресу [6; 10].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз свідчить, що війна створила для українських дітей, підлітків і сімей комплекс багатовимірних стресових чинників, які суттєво впливають на емоційний стан, поведінкові реакції та якість соціальної адаптації. Підвищення рівня тривожності, дезадаптивних форм поведінки, труднощів саморегуляції та порушення емоційної взаємодії в сім'ях вказують на системний характер наслідків травмизації. Зниження ресурсності батьків і виснаження родинного середовища ускладнюють виконання виховних функцій та зменшують можливості підтримати дитину під час кризи. Узагальнення наукових даних підтверджує необхідність науково обґрунтованих, структурованих моделей психосоціальної підтримки, орієнтованих на взаємодію дитини з найближчим соціальним оточенням. У цьому контексті Міжнародна програма розвитку дитини (ICDP) постає ефективною моделлю, здатною зміцнити батьківсько-дитячу взаємодію, підвищити чутливість дорослих, покращити емоційний контакт і створити безпечні умови для відновлення психоемоційної рівноваги дитини. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні ефективності впровадження моделі ICDP у сім'ях, які пережили наслідки війни, зокрема через оцінювання змін у батьківській чутливості та якості взаємодії з дитиною. Важливим напрямом є також розроблення та апробація культурно адаптованих тренінгових і консультативних програм для батьків, а також аналіз динаміки емоційного стану дітей і підлітків залежно від ступеня участі сім'ї в психосоціальних інтервенціях. Подальших наукових обґрунтувань потребує інтеграція ICDP у практику соціальних, освітніх і психологічних служб, а також вивчення потенціалу комбінування програми з арттерапевтичними методами для підтримки сімей, які зазнали травматичного досвіду.

Список використаних джерел

1. Бочкор Н. П. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н.П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.
2. Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю. Творча взаємодія з дитиною: методичні рекомендації. К.: Міленіум, 2009. 66 с.
3. Долід В. Особливості роботи з дітьми ВПО: метод. рекомендації / В. Долід, О. Іванова, Н. Кідалова; [за ред.П. Долганова]. Рівне : ФОП Процюк О.В., 2022. 57 с.
4. Красіна Г., Гавриловська К. Техніки арттерапії в роботі кризового психолога з цивільним населенням в умовах війни: навч.-метод. посіб. Харків. Вид. ФОП Захаренко В.В., 2023. 106 с.
5. Титаренко Т. М. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціальнопсихологічний супровід : практичний посібник / за наук. ред. Т.М. Титаренко, М.С. Дворник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.
6. Трухан Г. В. Можливості «International child development programme» у наданні фасилітативної підтримки сім'ям у Норвегії. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика 12.12.2019*. С. 254–257.
7. Hundeide K., Armstrong N. ICDP approach to awareness-raising about children's rights and preventing violence, child abuse, and neglect. *Child Abuse & Neglect*, 2011. Vol. 35, P. 1053–1062.
8. Skar A-M. S., Tetzchner S., Clucas C. & Sherr L. The long-term effectiveness of the International child development programme (ICDP) implemented as a community-wide parenting programme. *European Journal of Developmental Psychology*, 2015. 12, P. 54–68.
9. Sherr L., Skar A-M., Clucas C., Tetzchner, S. & Hundeide, K. Evaluation of the International child development programme (ICDP) as a community-wide parenting programme. *European Journal of Developmental Psychology*, 2014. 1, P. 1–17.
10. Міжнародна програма розвитку дитини (ICDP). URL: <https://icdp.info/about/who-we-are/> (дата звернення: 06.12.2025).
11. Результати дослідження стану українського суспільства під час війни. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-twelfth-wave/> (дата звернення: 06.12.2025).

References

1. Bochkor, N.P. (2014). Sotsial'no-pedahohichna ta psykhohichna robota z dit'my u konfliktnyy ta postkonfliktnyy period: metod. rek. [Socio-pedagogical and psychological work with children in conflict and post-conflict periods: methodological recommendations] Kiyev: MZHPTS «La Strada-Ukraine» [in Ukrainian].
2. Voznesenska, O.L., & Sidorkina, M.Y. (2009). Tvorcha vzaemodiya z ditinoyu: metodichni rekomendacii [Creative interaction with a child: methodological recommendations]. K.: Milenium [in Ukrainian].
3. Dolid, V. (2022). Osoblyvosti roboty z dit'my VPO: metod. rekomendatsiyi [Peculiarities of working with IDP children: methodological recommendations. Rivne : FOP Protsyuk O.V. V. [in Ukrainian].
4. Krasina, H., & Havrilovska, K. (2023). Tekhniki artterapii v roboti krizovogo psihologa z civilnim naseleennyam v umovah vijni: navch.-metod. posib. [Art therapy techniques in the work of a crisis psychologist with the civilian population in wartime conditions: teaching and methodological manual]. Harkiv. Vid. FOP Zaharenko V.V. [in Ukrainian].
5. Titarenko, T.M. (2022). Yak dopomohty osobystosti v period perekhodu vid viyny do svitu: sotsial'no-psykhohichnyy suprovid : praktychnyy posibnyk [How to help a person in the transition from war to peace: socio-psychological support: a practical guide]. Natsionalna akademiya pedahohichnykh nauk Ukrayiny, Instytut sotsialnoyi ta politychnoyi psykhohiyi. Kropyvnyts'kyu: Imeks-LTD [in Ukrainian].
6. Trukhan, H.V. Mozhlyvosti «International child development programme» u nadanni fasylytatyvnoyi pidtrymky simyam u Norvehiyi. [Opportunities of the International Child Development Programme in providing facilitative support to families in Norway]. Materialy IV Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi Psykhohopedahohichni problemy vyshchoyi ta serednoyi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriya i praktyka 12.12.2019 - Materials of the IV International Scientific and Practical Conference Psychological and Pedagogical Problems of Higher and Secondary Education in the Face of Modern Challenges: Theory and Practice 12.12.2019. p.p. 254 -257 [in Ukrainian].
7. Hundeide K., Armstrong N. (2011). ICDP approach to awareness-raising about children's rights and preventing violence, child abuse, and neglect *Child Abuse & Neglect*, vol.35, P.1053–1062 [in English].

8. Skar, A-M. S., von Tetzchner, S., Clucas, C. & Sherr, L. (2015). The long-term effectiveness of the International child development programme (ICDP) implemented as a community-wide parenting programme. *European Journal of Developmental Psychology*, 12, 54–68 [in English].
9. Sherr, L., Skar, A-M., Clucas, C., von Tetzchner, S. & Hundeide, K. (2014). Evaluation of the International child development programme (ICDP) as a community-wide parenting programme. *European Journal of Developmental Psychology*, 1, 1–17 [in English].
10. International Child Development Programme (ICDP). (n.d.). Who we are. Retrieved December 6, 2025, from <https://icdp.info/about/who-we-are/> [in English].
11. Gradus Research. (n.d.). Wartime survey of Ukrainian society: Twelfth wave. Retrieved December 6, 2025, from <https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-twelfth-wave/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.11.2025

Стаття прийнята 10.12.2025

Статтю опубліковано 23.12.2025